

JOSIP UŽAREVIĆ

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za istočnoslavenske jezike i književnosti
Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb
juzarevi@ffzg.hr

ALEKSEJ ŠAHMATOV I PROBLEM POSAVSKOGA AKUTA

U opsežnoj studiji *K istorii serbsko-horvatskih udarenij*, objavljenoj 1888. godine, Aleksej Šahmatov analizira gramatiku hrvatskoga jezika Ignjata Alojzija Brlića (*Grammatik der illyrischen Sprache*, Ofen, 1833; Agram, 1842; Agram, 1850) s akcentologijskoga motrišta. Iako Šahmatov ne prepoznaje "Brličevo narječje" kao staroštokavsko, on ipak ističe akcenatsku sličnost među jezikom Brličeve gramatike i čakavskim narječjem s jedne strane te s ruskim jezikom s druge. No nakon Ivšičeve studije o Brličevoj *Gramatici (Akcent u gramatici Ignjata Alojzije Brlića, 1912)* jasno je da je naglasak te gramatike zasnovan na staroštokavskim slavonskim (posavskim) govornima oko Slavonskoga Broda. Osobit interes za Šahmatovljevu studiju proističe iz činjenice da je on prvi pokušao teorijski obrazložiti otkriće novoga naglaska, koji će poslije biti nazvan novim praslavenskim akutom (neokutom), a koji se s regionalno-zemljopisnoga motrišta u današnjim narječjima i dijalektima naziva posavskim, čakavskim, kajkavskim, odnosno općehrvatskim akutom. Sam Šahmatov naziva ga "jednoslogovnim uzlaznim naglaskom", upućujući na činjenicu da taj naglasak, iako štokavski, ne pripada naglasnomu sustavu "Vukova narječja", tj. novoštokavštini. Pritom se taj naglasak pojavljuje kako na dugome tako i na kratkome slogu. Stoga se može reći da Šahmatov u povijesnome, a donekle i u metodologijskome smislu prethodi Ivšičevu otkriću i razradbi rečenoga naglaska u "posavskim govorima" (*Prilog za slavenski akcent, 1911; Današnji posavski govor, 1913*).

1. Terminologijska napomena

Naziv "posavski akut" ima ponajprije geografsko opravdanje, ali mu njegova geografska motiviranost, dakako, ne pomaže da bude makar približno precizan (točan). Tako je već Stjepan Ivšić, uočivši 1906. godine "osobiti na-

glasak” u slavonsko-posavskoj, a zatim i u bosansko-posavskoj zoni, utvrdio da taj naglasak zahvaća mnogo širi štokavski prostor nego što je srednji i donji tok rijeke Save (usp. Ivšić 1971b: 222). Štoviše, taj “osobiti naglasak” već je otprije bio poznat kao “čakavski akut”. Naziv “čakavski akut” vjerojatno potječe od srpskoga akcentologa Aleksandra Belića, koji je započeo istraživanja čakavskih govora na terenu (Belić 1908; 1910), iako se svijest o postojanju i osebnosti “čakavskoga akuta” može u tragovima pratiti otkad su hrvatski gramatičari i leksikografi počeli redovitije bilježiti i opisivati naglaske, tj. od Bartola Kašića i Jurja Križanića pa dalje (Užarević 2014). S treće pak strane, “čakavski” je odnosno “posavski” akut relativno rano uočen i u kajkavskim govorima – spominje ga npr. Milan Rešetar 1900. godine u svojoj knjizi o naglasku nekih hrvatskih i crnogorskih (“srpskohrvatskih”) govora (Rešetar 1900: 26), a zatim ga promovira Ivšić u svojoj studiji “Jezik Hrvata kajkavaca” (1936; v. 1971e). Kad je dakle riječ o zemljopisnoj proširenosti, odmah pada u oči sljedeća činjenica: rečeni naglasak udara pečat svim trima hrvatskim narječjima – štokavštini, kajkavštini i čakavštini. No ta činjenica ne samo da danas nije dostatno istaknuta nego nije ni osviještena u mjeri koju zaslužuje.

Stoga bi, slijedimo li načelo zastupljenosti u narječjima, naglasak o kojem je ovdje riječ bilo najtočnije nazivati “općehrvatskim akutom”. Ali tada imamo drugi problem: toga naglasaka nema u *standardnome (književnome) hrvatskome jeziku* kojemu je u osnovi novoštokavski (istočnohercegovački) naglasni sustav. To pak znači da ima mnogo Hrvata-novoštokavaca, osobito gradskih žitelja, kojima je “općehrvatski akut” potpuno stran i nepoznat.

Nije stoga neobično da stručna literatura izbjegava zemljopisne, a uključuje povijesne specifikacije rečenoga naglasaka. Tako se ponekad govori o “starohrvatskome akutuu”. Ruski i srpski jezikoslovci s kraja 19. i početka 20. stoljeća, koji su zapravo potaknuli *lingvističku* potragu za tim naglaskom, nisu se libili da ga nazivaju “prarspskim”, iako su se sve spoznaje o njemu zasnivale na proučavanju hrvatskih dijalekata i govora. S obzirom pak na to da sâm naglasak, kako se pokazalo, s jedne strane zadire u praslavensko i staroslavensko razdoblje, tj. mnogo je dublji od starohrvatskoga stanja, a da s druge sugerira stav kako ga nema u suvremenim našim dijalektima i govorima (u kojima je, naprotiv, još uvijek živ i aktivan), i kvalifikacija “prahrvatski”, koja se usto može povezivati s nacionalnom ili nacionalističkom pristranošću, daleko je od toga da bude općeprihvaćena i terminologijski precizna. Zato je danas u međunarodnome jezikoznanstvu uobičajen naziv “novi praslavenski akut” ili “praslavenski neoakut”. On upućuje na to da naš naglasak postoji od mlađega praslavenskoga razdoblja (7. i 8. stoljeće; v. Kapović 2013: 35) i traje u povijesnome kontinuitetu sve do današnjih dana u govorima svih triju hrvatskih narječja te u jezicima i pojedinim govorima nekih drugih naroda (Slovenaca, Bošnjaka, Srba).

Dakle: kada govorimo o “posavskome akutu”, imamo pred očima relativno usko geografsko područje posavskih govora, no odatle se otvara širok prostor prema ostalim hrvatskim i nehrvatskim narječjima, dijalektima i govorima, a povijesno – prema praslavenskomu jeziku. Da se posavski akut otvara i prema budućnosti – svjedoči njegova obilna uporaba u naglašivanju stranih riječi, uključujući i najnovije (v. Užarević 2005).

2. Šahmatov i otkriće posavskoga akuta

Od posljednje četvrtine 19. do prve četvrtine 20. stoljeća Aleksej Aleksandrovič Šahmatov (1864. – 1920.) zauzima u ruskome jezikoslovlju jedno od najistaknutijih mjesta. Među mnogim temama i područjima kojima se bavio (ruska dijalektologija, istraživanje jezika starih ljetopisa, povijest ruskoga jezika, fonetika, morfologija, sintaksa, reforma pravopisa, problemi ukrajinskoga jezika), on je nekoliko opsežnih akcentologijskih rasprava posvetio hrvatskim dijalektima i govorima – staroštokavštini i čakavštini. Šahmatovljevu istraživačku metodologiju na tome području mogli bismo opisati ovako: naglasno-dijalektne primjere što ih je pronalazio i analizirao u gramatikama Ignjata Alojzija Brlića, Antuna Mažuranića i Jurja Križanića, a isto tako u radovima Davida Nemanića, Frana Mikuličića i drugih hrvatskih gramatičara i leksikografa (Reljkovića, Katančića, Stullija), Šahmatov je uspoređivao s novoštokavskom naglasnom situacijom – ponajviše u djelima Vuka Karadžića i Đure Daničića, ali isto tako i Armina Pavića, Marijana Šunjića, Tomislava Maretića, Pere Budmanija. Osobitu je pak Šahmatovljevu pozornost bila privukla knjiga Milana Rešetara *Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten* (Wien: 1900), o kojoj je ruski jezikoslovac napisao opsežan prikaz (Šahmatov 1903). Pritom je Šahmatov dodatno bio potaknut prijašnjom Rešetarovom kritikom njegovih – Šahmatovljevih – akcentologijskih pogleda (Rešetar 1898).

Kad je riječ o istraživačkoj metodologiji, valja istaknuti da je Šahmatov u svojem bavljenju ruskim jezikom paralelno proučavao kako jezične i jezikoslovne izvore (gramatike, rječnike, ljetopise) tako – s druge strane – i aktualne, žive dijalekte. Na taj je način aktualnim jezičnim stanjem provjeravao i ovjeravao prošlost fiksiranu pismom, a razumijevanjem davnih tekstova osiguravao je sadašnjosti povijesno-razvojnu protegu, bez koje i nema pravoga razumijevanja istraživanih pojava. Upravo inzistiranje na povijesnosti naglasaka, naglasnih sustava i drugih jezičnih fenomena jest važna odlika Šahmatovljeva jezikoslovnoga mišljenja. Istaknimo da je metodologijsku vrijednost uzajamna osvjetljivanja sinkronijske i dijakronijske perspektive prihvatio i Stjepan Ivšić, koji je, baš kao i Šahmatov, analizirao radove gramatičara (Antuna Matije Reljkovića, Ignjata Alojzija Brlića) te ih supostavljao sa živim govorima na terenu – šaptinovačkim govorom, posavskim govorima, kajkavskim govorima.

Teorijsku pozadinu Šahmatovljevih promišljanja akcentuacije južnoslavenskih narječja i dijalekata činili su, kako ističe sam autor, radovi Leonharda Masinga, Filipa Fedoroviča Fortunatova (Šahmatovljeva učitelja) i Augusta Leskiena (Šahmatov 1898: 7-8, 11). Od Masinga je preuzeo ideju o razlikovanju jednoslogovnih i dvoslogovnih naglasaka¹ u novoštokavskim govorima, a od Fortunatova i Leskiena ideju o silaznim i uzlaznim naglascima povezanim s otkrićem punoglasja u ruskome jeziku (óro, ólo, ére; oró, oló, eré) i njegovim odrazima u drugim slavenskim jezicima.

3. Preko Brlića prema Križaniću

Namjeravajući u studiji “Prilog povijesti srpsko-hrvatskih naglasaka” (1888) detaljno istražiti naglasak u djelima Jurja Križanića (kako objavljenima tako i rukopisnima), Šahmatov se najprije (na oko 70 stranica većega formata) zadržava na analizi naglasaka u trećem izdanju *Grammatike* Ignjata Alojzija Brlića (*Grammatik der illirischen Sprache*, Agram, 1849-1850). Upravo će ta Šahmatovljeva analiza Brlićeve akcentuacije biti u središtu ove rasprave, dok ćemo se Križanićeva naglasnoga sustava, s kojim Brlićev sustav bitno korespondira, doticati u mjeri u kojoj to budu zahtijevala poredbeno-analitička načela Šahmatovljeva pristupa.²

Brlićeva je akcentuacija privukla Šahmatovljevu pozornost iz više razloga, a dva bi se mogla smatrati glavnima. Jedan je različitost naglasnoga sustava štokavskoga brodsckoga govora (na kojem je zasnovana Brlićeva akcentuacija u *Gramatici*) u odnosu na karadžićevsko-daničićevsku hercegovačku novoštokavštinu, tj. u odnosu na “standardni” ili “obični” štokavski govor, a drugi je razlog (koji je možda i prvi) – sličnost Brlićeva govora staroj akcentuaciji čakavskoga narječja s jedne i ruskoga jezika s druge strane. (Podsjetimo da je na srodnost akcentuacije čakavskoga narječja i ruskoga jezika u svoje vrijeme prvi obratio pozornost Antun Mažuranić (1859; 1860).)

¹ S obzirom na to da Šahmatov razlikuje pojmove *odnoslogovnoj/dvuslogovnoj* i *odnosložnyj/dvusložnyj* (npr. *odnoslogovoe* i *dvuslogovoe udarenie*, ali *odnosložnoe* ili *dvusložnoe slovo*), i ja ću ga slijediti u tome razlikovanju: *jednoslogovni* – *jednosložni*, *dvoslogovni* – *dvosložni*. Stjepan Ivšić u danome slučaju ima izraze *jednoslogi* i *dvoslogi* (Ivšić 1971a: 92–93).

² Križanićevu akcentuaciju Šahmatov istražuje u pet poglavlja. U prvome se poglavlju daje uvid u Križanićeva djela na osnovi kojih se vrši rekonstrukcija Križanićeva naglasnoga sustava; u drugome se daje pregled Križanićevih naglasnih tipova; u trećem se pokazuje koliko Križanićev naglasni sustav odgovara (novo)štokavskom i čakavskom; u četvrtome se povlače paralele među Križanićevim naglascima i akcentuacijom srodnih govora; u petome pak Šahmatov pokušava riješiti pitanje podrijetla Križanićeva naglasnoga sustava (Šahmatov 1894: 251). Primijetimo da je dio studije koji se odnosi na Križanića (gotovo sto stranica većega formata) objavljen šest godina poslije onoga dijela koji je posvećen Brliću. Ta vremenska razlika svjedoči, među ostalim, i o evoluciji (ili bar mijenama) akcentologijskih pogleda sama Šahmatova.

Već činjenica da Brlić barata trima naglasnim znakovima, a ne četirima, upućuje na važnu razliku prema sustavu Vuka Karadžića: nema naglaska koji bi odgovarao Karadžićevu i Daničićevu kratkouzlaznom ($\grave{}$). Brlićev se znak $\hat{}$ u najvećem broju slučajeva preklapa s novoštokavskim $\grave{}$ i pritom mu je u mnogim slučajevima mjesto staro, tj. nije pomaknuto za jedan slog prema početku riječi. Šahmatov je uložio prilično veliku istraživačku energiju da dokaže kako Brlićev znak $\hat{}$ nikad ne odgovara Karadžićevu $\grave{}$ (1888: 164–173, 221). Kao što je rečeno, to Brlićevu akcentuaciju čini srodnom čakavskoj i ruskoj, što će Šahmatov često isticati (1888: 158, 197; 1895b: 206, 208; 1898: 3; 1903: 346). Ta mu je činjenica osobito važna s povijesno-genetskoga stajališta, jer govori da Karadžićev i Daničićev naglasni sustav valja izvoditi iz starijih sustava – Brlićeva i Križanićeva, odnosno ruskoga (barem što se tiče mjesta naglaska). “Među sustavom štokavskih naglasaka i Križanićevim sustavom postoji genetska povezanost”, i to ne samo u određenim aspektima nego i “u cijelome njihovu opsegu” (1895b: 94).

Brlićev znak $\grave{}$ odgovara novoštokavskom $\hat{}$, ali kad se nađe na nepočetnome slogu, on upućuje i na nenaglašenu duljinu (Šahmatov 1888: 162). Da bi oprimjerio razliku između $\acute{}$ i $\grave{}$ (novoštokavski $\acute{}$ i $\grave{}$), Brlić uzima riječi koje se jednako pišu, ali se različito izgovaraju: *písak* (= *pîisak*; pijesak) i *pisak* (= *pîisak*; *pisak*, “das Mundstück”). Govoreći o novoštokavskome dugosilaznome naglasku, Šahmatov se poziva na Mažuranića koji je prvi uočio da u novoštokavskome treba razlikovati dva tipa $\hat{}$: prvomu tipu (Mažuranić ga naziva “izvorni oštri accenat” jer dugosilazni bilježi “oštrim” znakom $\acute{}$) i u čakavskome odgovora silazni naglasak (*bòg* = *bôg*, *kròv* = *krôv*, *kljùn* = *kljûn*, *pâmtenje* = *pântenje*). Drugomu pak tipu (“novi oštri accenat”) u čakavskome odgovara uzlazni naglasak, što će ga potom Ivšić – u vezi s posavskim govorima – bilježiti znakom $\tilde{}$ (*kljûc* = *kljûč*, *krâlj* = *krâlj*, *hrâst* = *hrâst*, *gêrm* = *gêrm*, tj. *gřm*). Drukčije rečeno, novoštokavski dugosilazni ($\hat{}$) ima dvostruko podrijetlo – staro (zajedničko s posavskim i čakavskim $\hat{}$) i novo (koje je metatonijom nastalo od čakavskoga i posavskoga, odnosno “praštokavskoga” $\tilde{}$).³ No ako se razlika tih dvaju naglasaka i ne očituje u N jd., ona je jasna u sklonidbi te u spojevima tako naglašanih riječi s prijedlozima i drugim proklitikama. Tako s jedne strane imamo N jd. *Bôg*, *î Bôg* – G jd. *Bòga*, *dò Boga*, a s druge N jd. *krâlj*, *î krâlj* – G jd. *krâlja*, *bez krâlja* (v. Mažuranić 1859: 12–13; Šahmatov 1888: 176–177).

³ Šahmatovljevi izraz “praštokavski”, koji on poistovjećuje s “prasrpskim”, može se shvatiti i kao “praslavenski”, “općeslavenski” ili bar kao “prasrednjojužnoslavenski”. Ipak bi ga, kako se čini, najtočnije bilo razumjeti kao “staroštokavski”, mada se terminska opreka *staroštokavski* – *novoštokavski* još nije oblikovala u Šahmatovljevo vrijeme. Ona će – opreka – biti potpuno osviještena tek nakon prekretničkih studija Stjepana Ivšića *Prilog za slavenski akcenat* (1911) i *Današnji posavski govor* (1913).

Upravo će se naglasak što ga Brlić obilježuje znakom ´ (a potom Ivšić znakom ~) naći u središtu pozornosti Alekseja Šahmatova.

3.1. Stari uzlazni naglasak na dugome slogu (´)

Projicirajući Brlića na Karadžića i Daničića, Šahmatov utvrđuje: “U Brlića iskonskomu silaznomu Vukovu naglasku odgovara [...] znak ` [...], novomu silaznomu naglasku odgovara znak ´ : kako je taj znak, sukladno autorovoj [Brlićevoj] odredbi, znak uzlaznoga naglaska na dugome slogu, zaključujemo da je Brlićev naglasak s tog aspekta sličan čakavskomu [...]. Stoga je svaki slučaj u kojem sukladno Vukovu naglasku ^ pronađemo u Brlića naglasak ´ (dakako, isključujući tiskarske omaške) dragocjena naznaka da je takvo ^ podrijetlom novo, dragocjena naznaka jednoslogovnoga uzlaznoga naglaska u srpsko-hrvatskim dijalektima, o kojem [naglasku] gotovo ništa ne znamo” (Šahmatov 1888: 176–177).⁴

Stav da postoji stari uzlazni jednoslogovni naglasak najbolje potvrđuju slučajevi u kojima se on pojavljuje na jednosložnicama te na ultimama višesložnica, što nije moguće u naglasnome sustavu štokavaca karadžićevsko-daničićevskoga tipa. Šahmatov za to navodi mnoštvo primjera: *hrást, pút, štáp, súd, šás, vráč, púz, žúlj, kováč, ovčár, zidár, slavúlj, pisár* i dr. Slična je stvar i s unutar-njim (nepočetnim) slogovima višesložnica, kao što su *čokótje, rešétka, kokóška*. Dakle: usporedbom Brlićeva naglaska ´ (= ~) s novoštokavskim ^ Šahmatov je otkrio mnoštvo drugih primjera s tim naglaskom, koji zapravo čine bitan aspekt jezičnoga sustava u cjelini. Osim jednosložnih riječi, višesložnica s uzlaznim naglaskom na posljednjem slogu te višesložnica s istim naglaskom na srednjem slogu, Šahmatov uočava da se on može pojaviti i na početnome slogu višesložnica: *pútnik, kútnjak, vječnik, zástava, žédja, grádja, cérkva* itd.

⁴ Prigovor da nema sustavnih istraživanja ni čakavskih govora ni onoga što će poslije biti nazvano čakavskim akutom, Šahmatov će ponoviti i petnaestak godina poslije (usp. 1903: 353). Stoga upravo njega i rusku Imperatorsku akademiju znanosti i umjetnosti treba smatrati zaslužnima za pokretanje inicijative da se istraže čakavski govori, što je, dakako, uključivalo i financijsku potporu (usp. Belić 1910: 1). Ruskim se utjecajem može donekle objasniti i činjenica da su srpski jezikoslovci (Belić, Ivić i dr.) tradicionalno zainteresirani za proučavanje hrvatskih dijalekata i govora. Ruski su naime stručnjaci isticali da Karadžićeva i Daničićeva novoštokavština nije postojala oduvijek, nego da je akcenatski potekla od starijih sustava kao što su (hrvatska) čakavština i (hrvatska) staroštokavština. Druga je stvar što su srpski jezikoslovci, zajedno s ruskima, i čakavštinu i slavonsku staroštokavštinu bez mnogo ustručavanja uključivali, sve do kraja Drugoga svjetskoga rata, u srpski (općesrpski, svesrpski) jezični korpus. To je zasebna i neobično kompleksna tema koja zadire u samu srž hrvatsko – srpskih odnosa, i njom se ovdje ne možemo baviti. Ipak bih istaknuo da se ruska i srpska istraživanja hrvatskoga jezika, a osobito naših dijalekata, ne treba shvaćati samo s negativne (uzurpatorske, prisvajачke) strane, nego ih valja uzimati i s njihove spoznajno-znanstvene strane, često vrijedne i poticajne.

Već je iz dosad navedenih primjera razvidno da je naš naglasak neobično frekventan među imenicama. No Šahmatov ga isto tako pronalazi i među zamjenicama (*ja, ti, mi, vi*, G jd. *nje*, D jd. *njoj*, I jd. *kim*, I jd. *čim*, G jd. *svê*), glagolima – kako u infinitivu tako i u drugim glagolskim oblicima (*pêti, klêti, zêbsti, pâsti, trêsti, vêzti, uzêti, otêti, sasûti; dâm, ljûbi, slûžim, kûpim, trázê; trêsò; tkûći; zóvnût, trázên, izkápàn*), određenim pridjevima (*ljêpi, drágà, mládà, cêrnà, stári*), priložima (*túd, zád, óvd i óvdi, zimús*). U Brlića zapravo nema ni jedne vrste riječi u kojoj svoje mjesto ne bi našao i posavski akut.

Osobito se vrijednim čini što je Šahmatov čisto teorijsko-analitičkim i po-redbenim postupkom uspio locirati novi akut u pojedinim paradigmatskim (smjenbenim) pozicijama. To se npr. tiče G mn. imenica kao *júnac – júnacah, súkno – súkanah*, gdje je na djelu ono što bi se moglo nazvati paradigmatskom retrakcijom (usp. Užarević 2011: 14–17). N mn. kao *ústà, crjévà, písmà, vrátà* također idu u red paradigmatski uvjetovanoga neoakuta – ako se nominativ množine dovede u vezu s nominativom jednine: *písmo/písmò, crjêvo/crjêvò* itd. Imenice *ústà* i *vrátà* nemaju jednine, ali su očito naglasak dobile po analogiji s *písmò – písmà*. Na sličan bi se način mogla tumačiti i veza *infinitiv–prezent* u prezentskim oblicima za koje smo već vidjeli da ih je Šahmatov bio izdvojio: *ljûbi, slûžim, kûpim, hrâni*. Njima valja pridružiti odgovarajuće infinitive: *ljûbiti, slûžiti* itd., odnosno one oblike koji su vjerojatno vrijedili u Brličevu vrijeme: *ljûbiti, slûžiti* itd. (usp. Užarević 2013: 226–256). U G jd. imenica ženskoga roda kao *ženâ/ženà, vodâ/vodà, zorâ/zorà, dobrotâ/dobrotà* imamo naglasak *ženél/ženê, vodél/vodê, zorél/zorê, dobrotél/dobrotê*, a isto je tako s I jd.: *ženóm/ženôm, vodóm/vodôm, zoróm/zorôm, dobrotóm/dobrotôm* (Šahmatov 1888: 184). Oblici kao N jd. *krêc – G jd. krečâ* ili N jd. *otâc – G jd. ocâ* imaju u I jd. naglasak *krečém/krečêm, océm/ocêm*. Isto je s *kostjû/kostjû, kcerjû/kcerjû, kervjû/kervjû, pećjû/pećjû* (Šahmatov 1888: 185). Osobitu pozornost privlače Brličevi oblici poput N mn. u kojima je neoakut na ultimima: *blatâ/blatâ, žitâ/žitâ, zvonâ/zvonâ*; oni se pak suodnose s primjerima kao *čudesâ/čudesâ, nebesâ/nebesâ, sljemendâ/sljemenâ* (Šahmatov 1888: 185).

U svojem kritičkome prikazu Rešetarove knjige *Die serbokroatische Betonung...* (1900) Šahmatov, kako će Ivšić ubrzo pokazati, nije bio u pravu kad je oštru razliku između čakavštine i štokavštine povukao na osnovi *dugoga uzlaznoga naglaska* (“čakavskoga akuta”), tj. njegova postojanja u čakavštini i njegova nestanka u štokavštini (gdje je prešao u dugosilazni $\hat{}$). I za Rešetara i za Šahmatova “apsolutno izuzetan položaj” zauzima u tome pogledu (pra) štokavski govor grada Broda (Rešetar 1900: 24–25; Šahmatov 1903: 344–345). No samo nekoliko godina nakon te Šahmatovljeve ocjene utvrdit će Stjepan Ivšić, kao zagrebački student (1906), da je neoakut obično stanje mnogih govora Slavonske i Bosanske Posavine (Ivšić 1971b), a poslije će “neoakutsko”

područje biti prošireno i na Podravinu. Time će Rešetarova ideja povijesno-zemljopisnoga kontinuuma južnoslavenskih govora i dijalekata biti dodatno ojačana (iako je on, kao što je rečeno, bio sklon odricanju neoakuta u sferi štokavskih govora), dok će se Šahmatovljevo upozoravanje na iznimnu važnost neoakuta sve više potvrđivati u poredbenoj slavistici.

3.2. Problem ne/razlikovanja neoakuta (~) i dugouzlaznoga (´)

Povijest osvješćivanja praslavenskoga neoakuta, kako se ona može pratiti od Bartola Kašića do Stjepana Ivšića, pokazuje da je glavna prepreka njegovu poznomu otkrivanju bila sličnost s *novoštokavskim akutom*, tj. s dvoslogovnim dugim uzlaznim naglaskom koji danas bilježimo znakom ´, a koji je na kraju 16. i početku 17. stoljeća vidljiv i u čakavštini. *Nerazlikovanje* rečenih dvaju naglasaka uočljivo je u Kašića, Mikalje, Della Belle, Reljkovića, Babukića, Ignjata Brlića, pa čak i u Antuna Mažuranića (Užarević 2014). Tek je Fran Mikuličić (1883) inzistirao na *razlici* čakavskoga i novoštokavskoga akuta, a tu je razliku na posavskoj (brodskoj) građi teorijski razradio Aleksej Šahmatov (1888), da bi konačnu i jezikoslovno obrazloženu potvrdu te razlike dao Stjepan Ivšić u već spomenutim raspravama 1911., 1912. i 1913. godine. Vidimo dakle da su bila potrebna čak tri stoljeća gramatičarskoga i leksikografskoga rada (od početka 17. do početka 20. stoljeća) da bi se definirala razlika između neoakuta i novoštokavskoga dugouzlaznoga naglasaka, koja se onda očitovala i u njihovu različitu bilježenju: ~ i ´.

U Šahmatovljevim radovima nalazimo zanimljivu situaciju u vezi s tim problemom: on s jedne strane, kao što smo vidjeli, posve jasno razlikuje ta dva uzlazna naglasaka, a s druge ih, u nekim slučajevima, brka.

Na teorijskoj razini razlika je uspostavljena po načelu *jednoslogovnost – dvoslogovnost*. To znači da se praslavenski novi akut ostvaruje na jednome slogu, a novoštokavski – na dvama susljednim slogovima. Šahmatov pritom navodi da prvi slog dobiva “muzički naglasak” (*muzykal’noe udarenie*), a drugi slog – “ekspiratorni naglasak” (*ekspiratornoe udarenie*; Šahmatov 1888: 183, 186, 190, 191). Na takvo razlikovanje Šahmatova je potaknula teorija Leonharda Masinga, koji je u novoštokavskome razlikovao dvoslogovne naglaske (*Zweisylbenakccent*) i jednoslogovne naglaske (*Einsylbenakccent*).⁵ Za različite naglasne situacije i položaje Masing je imao posebne znakove (Masing 1876: 68 i dr.).⁶

⁵ Uočavajući u Brlića mnoštvo primjera s dvojnim znakovljem (*rukâ, nástûp, skidâti*), Šahmatov ističe kako je “pozoran odnos prema Brliću mogao mnogo prije Masingova istraživanja dovesti do pretpostavke o postojanju dvoslogovnoga naglasaka u srpsko-hrvatskim narječjima” (Šahmatov 1888: 182).

⁶ Masing je konstruirao desetak znakova za naglasno-fonetske danosti koje je htio izraziti: nenaglašenu kraćinu, nenaglašenu duljinu, kratak slog koji čini prvi dio dvoslogovnoga

Primjeri jasno pokazuju da su jednoslogovni naglasci – kratkosilazni (˘) i dugosilazni (ˆ), a dvoslogovni – kratkouzlazni (˘) i dugouzlazni (ˆ). Zasluga je pak Šahmatovljeva što je uočio da postoji još jedan dug i uzlazan naglasak koji se međutim smješta na jednome slogu, a ne na dvama (kako je to bio utvrdio Masing za dugouzlazni novoštokavskoga tipa). Taj dugouzlazni jednoslogovni naglasak (što ga Šahmatov bilježi znakom ˆ, očito slijedeći Brlića i Kašićevu tradiciju) čini zajedno s kratkosilaznim (˘) i dugosilaznim (ˆ) osnovni naglasni repertoar jednosložnih riječi u “praštokavskome” i “općeslavenskom” jeziku. Za višesložnice taj je repertoar proširen uzlaznim naglaskom na kratkome slogu (˘). Pa tako početnu naglasnu postavu “općeslavenskoga” i “praštokavskoga” Šahmatov vidi kao simetričan sustav od 2 + 2 naglasaka. To znači: dva naglasaka – uzlazni i silazni – na kratkim slogovima (˘ i ˘) te dva – također uzlazni i silazni – na dugim slogovima (ˆ i ˆ). Ili drugim riječima: dva uzlazna (na kratkome i dugome slogu) te dva silazna (također na kratkome i na dugome slogu; Šahmatov 1888: 209; 1898: 4–8).⁷

Šahmatov višekratno upućuje na razliku dvaju dugih uzlaznih naglasaka, tj. ˘ i ˆ. Uzlazni naglasak u primjerima kao *zástava*, *nákovanj* “mora se razlučiti od uzlaznoga naglasaka u riječima kao *riika*, *králja*, te se, za razliku od toga uzlaznoga, može nazvati jednoslogovnim uzlaznim naglaskom” (1888: 180). Na drugome mjestu kaže: “Mi znamo da ˆ označuje u Brlića uzlazan naglasak na dugome slogu” – stoga takav naglasak u riječima poput “*rukáv*, *devétka* ne označuje silazan, nego upravo uzlazan naglasak” (1888: 184). Ili: “u praštokavskome ˆ u *riika* i *pišem* nisu bili identični” – to su bila “dva uzlazna naglasaka” (1888: 192). Stoga dobro zaključuje: Brlićev znak ˆ upućuje na dvije naglasne stvarnosti – jednu u riječima kao *súdim*, *pišem*, a drugu u primjerima poput *vino*, *riika*, *spávati* (1888: 221).

Pa ipak je u nekim slučajevima došlo do brkanja neoakuta i novoštokavskoga dugouzlaznoga naglasaka. Tako je Šahmatov primjere kao *órao*, *súdac*, *vérbac*, *óvan*, *pjésak* razumio kao da imaju jednoslogovni uzlazni naglasak –

naglasaka, kratak slog koji čini drugi dio dvoslogovnoga naglasaka, dug slog koji čini prvi dio dvoslogovnoga naglasaka, dug slog koji čini drugi dio dvoslogovnoga naglasaka, kratkosilazni naglasak, dugosilazni naglasak. Neki od tih znakova istodobno označuju uzlaznu odnosno silaznu intonaciju. U realnim se uporabama, tj. u realnim naglasnim situacijama, među tim znakovima uspostavlja mnoštvo kombinacija. No u Masinga pronalazimo i zametak ideje o dvoznakovnome sustavu kojim se može učinkovito zamijeniti danas tradicionalno četveroznakovno (petoznakovno) bilježenje naših naglasaka (usp. Užarević 2012).

⁷ Taj sustav usp. s Kapovićevo rekonstrukcijom praslavenskoga/općeslavenskoga naglasnoga sustava: 1. stari akut “(*kórva, hrv. *kràva*), 2. kratki cirkumfleks “(*slǔvo, hrv. *slǔvo*), 3. dugi cirkumfleks “(*zôlto, hrv. *zlâto*), 4. kratki neoakut “(*bòb), 5. dugi neoakut “(*kòrl’b, hrv. *krâlj*) (2015: 67).

“kako je vidljivo iz oblika *kôtao, ôtac, čěšalj*” (1888: 180).⁸ Na isti je način razumio i oblike kao *upádě, sjékù, kládě* (1888: 187), *prísùnju, rázbojniké* (189). Na drugome mjestu Šahmatov poistovjećuje naglaske u primjerima kao *crjévà, ústà, vrátà* s onima gdje neoakutu nije mjesto: G mn. *drúgah, písarah, ljúdih*, 3. aor. *razvezíva* (1888: 221). Na takve se Šahmatovljeve primjere kritički bio osvrnuo i Stjepan Ivšić u svojoj raspravi “Akcenat u gramatici Ignjata Alojzije Brlića” (Ivšić 1971d: 64–65). Da je kojim slučajem ruski jezikoslovac mogao uživo čuti izgovor navedenih riječi, velika je vjerojatnost da njihov naglasak ne bi odredio kao neoakut, tj. kao jednoslogovni dugi uzlazni (priznajući doduše da “nema dobar sluh”). Pritom ne treba smetnuti s uma da je i sam Brlić u mnogim slučajevima poistovjećivao, bar na grafičkoj razini, rečena dva naglasaka (usp. njegove primjere kao N jd. *nóž* – G jd. *nóža* ili *kázati* – *kážem*; Užarević 2014). Nailazimo na pomalo paradoksalnu situaciju: stranac Šahmatov naglasnu je situaciju broskog govora razumio bolje nego Brlić, izvorni govornik i sastavljač gramatike hrvatskoga jezika.

3.3. Kratki i dugi, stari i novi praslavenski akut

Ideja o kratkome praslavenskome akutu nametnula se Šahmatovu po logici stvari (koja je, kao što smo vidjeli, utemeljena na načelu simetrije): ako je u praslavenskome (općeslavenskome) postojao uzlazni naglasak na dugome slogu, morao je postojati isti takav naglasak i na kratkome slogu (1888: 194, 222). Tu je ideju dodatno utvrđivala situacija u suvremenoj štokavštini koja je razvila upravo takav naglasan odnos. “Kao što štokavsk. *rukāv, vòdē, nògòm* upućuje na praštokavske *rukáv [rukāv], vodé [vodē], nogóm [nogòm]*, tako i *vòda, nòga* upućuju na praštokavske *nogà, vodà*, s onom vrstom kratkoga naglasaka kojemu je na dugome samoglasniku odgovarao naglasak ´ ” (1898: 5). No glavni argument ipak leži u paradigmatškome ponašanju naglasaka: *pòp* je, baš kao i *nòž*, predviđao u kosim padežima prenošenje na nastavke: G jd. *popà, nòžà*; D jd. *popù, nòžù*, I jd. *popòm, nòžëm* (Užarević 2011: 18–19; usp. Šahmatov 1888: 176–177; 1903: 349). Smatrajući Brlićev naglasni sustav reprezentantom “praštokavskoga” naglasnoga stanja, Šahmatov, koji je kategorički tvrdio da Brlićev znak $\hat{\text{nikada}}$ ne izražava Karadžićev novoštokavski kratkouzlazni ($\`$), ipak inzistira na tome da taj znak, shvaćen kao praštokavski ili općeslavenski,

⁸ U navedenim je primjerima Šahmatova na krivi trag odvelo to što je on njihov naglasak povezivao s činjenicom da su to riječi s nepostojanim *a*. Šahmatov je naime smatrao da ne može biti naglasaka na nepostojanome *a*, pa zato u riječima kao *tkálac, tétac, kěrmak, súdac, órao* naglasak “ne smije čitati kao [...] dvoslogovni naglasak”, nego kao jednoslogovni (1888: 171). To je slučaj izvođenja krivoga zaključka iz krive premise. Kako je spekulativnost, koja se općenito može shvatiti kao prirodan nusprodukt teorijskoga mišljenja, jedna od Šahmatovljevih slabih strana, on se u kasnijim radovima odrekao mnogih svojih ranih postavaka izgrađenih na nepozdanim teorijskim osnovama (v. Šahmatov 1898: 1).

označuje i “ekspiratorno-uzlazni naglasak na kratkome slogu” – jer to, kako ispada, zahtijeva simetrija naglasnoga sustava u općeslavenskome odnosno “općerspskome” (1888: 221–222).⁹ Takav uzlazni naglasak na kratkome slogu on u Brlića vidi u primjerima kao *vodâ, nogâ*, N mn. *ženê* (1888: 222). Šahmatov smatra da znak $\hat{}$ upućuje na različite stvari u primjerima kao *sôm, kônj, mâč, brâta, žâba, krâva, grîva, stâdo, kôža* i u riječima kao *vôdu, bôgu, kôse, plôda*. “Prve riječi mi čitamo kao *sôm, mâč, brâta, žâba* itd., druge kao *vôdu, bôga, kôse, plôda* itd.” (1888: 223). Na drugome mjestu skupini prvih riječi pridružuje i ove: *mâti, mâlò, čisto, bismo, nôsîm, òrêm, vîdîm, tònesh, jâgoda, jâbuka, jèzero, ràdovati*, a skupini drugih: *vôza, gòsta, kòsti, pòlje, òči, pòmòč, mjèsto, bôlèst, kâmèn, gòvôr, vèčèr, òkolo, gòlûb, òblâk, jâstrjèb, gâvrân* (1895c: 210–211).

Naglasni se tipovi prepoznaju i na osnovi različita funkcioniranja u slučajevima kada se riječi spajaju s proklitikama. Tako Šahmatov na osnovi razlike u spojevima kao *zâ trûd* (< *za trûd*) i *zâ vrât* (< *za vrât*) utvrđuje i razliku među kratkim naglascima: *nâ brata* (< *na brâta*) i *nâ vodu* (< *na vôdu*). Stoga je nekada, kako je već rečeno, u primjerima kao *žaba* i *brata* bio kratki uzlazni naglasak koji je poslije prešao u kratkosilazni (*žâba, brâta*), baš kao što je dugi uzlazni ($\acute{}$ odnosno $\tilde{}$) prešao u $\hat{}$. Odatle zaključak da su u “praštokavskome” bila “dva uzlazna naglasaka na kratkim i dva uzlazna naglasaka na dugim” (!) (1888: 193–194). Ovdje je Šahmatov očito pogriješio, jer na drugim mjestima, kako smo vidjeli, kaže drukčije (točnije): “u praštokavskoj epohi treba na kratkim slogovima razlikovati naglaske $\grave{}$ i $\tilde{}$ ”, a na dugima naglaske $\acute{}$ i $\hat{}$ ” (1898: 6).

S praslavenskim neoakutom prepleće se problem *staroga praslavenskoga akuta*.

U prikazu Rešetarove knjige *Die serbokroatische Betonung...* Šahmatov utvrđuje kako je “prvobitno praserpski jezik imao dugi uzlazni naglasak i u *krâva* i u *strâža*. No poslije se (vjerojatno još za zajedničkoga života južnoslav. narječja) *krâva* promijenila u *krâva*, a dugi je naglasak općenito zamijenjen kratkim u svim slučajevima gdje je iza njega dolazio kratak slog. U *strâža, grâdja* i sličnim riječima krajnji je slog bio dug (usp. *á* u nom. jedn., *a* u akuz., *ej* u gen. staropoljskih riječi kao *wola, puszcza, żadz*; isto tako usp. *ē* u gen. jedn. srpskih imenica ženskoga roda: taj je nastavak prvobitno pripadao mekim osnovama); eto zašto se dugi uzlazni naglasak nije kratio u njima. Slično objašnjenje dobiva očuvanje dugoga uzlaznoga naglasaka i u drugim slučajevima u sredini riječi (usp. *hvâlîm, pišêm*). U posljednjim pak slogovima ono se nije kratilo: *vlás, súd*” (1903: 353).

⁹ Kad je riječ o južnoslavenskim narodima, Šahmatov nije mnogo mario za nacionalno-terminologijske nijanse, to prije što je od 1904. godine bio inozemni član Srpske akademije nauka.

Iz navedenoga se može zaključiti da u Šahmatovljevo vrijeme još nije bila utvrđena razlika ni između staroga praslavenskoga akuta (**kǫrva*) i praslavenskoga neoakuta (**kǫrľb*, **bǫbъ*), kao ni između dugoga praslavenskoga neoakuta (**kǫrľb*) i kratkoga praslavenskoga neoakuta (**bǫbъ*). Ali nema dvojbe da je upravo Šahmatov pridonio daljnjoj obradbi i raščišćavanju tih pitanja.

3.4. Pitanje postanka neoakuta

Iz Šahmatovljevih rasprava posvećenih akcentuaciji južnoslavenskih narječja zaključujemo da je glavni čimbenik naglasnih promjena – “muzičko slabljenje završnih slogova riječi”, tj. gubitak njihove prvobitne visine, što je uvjetovalo otpadanje završnih suglasnika, izmjenu *o* u *ъ* u položaju ispred *m* i *s* (Fortunatov, Archiv f. sl. Ph. XII) i dr. (1898: 11). Drugim riječima, slabljenje završnih slogova u riječi izazvalo je njihovo kraćenje, a umjesto prijašnjega muzičkoga naglasaka pojavljivao se ekspiratorni. Na drugoj je strani, prema Šahmatovu, slabljenje završnoga sloga izazivalo jačanje (veću visinu) sloga koji mu je prethodio. U tim je procesima ruski jezikoslovac vidio “početak i uzrok promjena” (1888: 198; 1898: 12).

S motrišta postavke o slabljenju završnih slogova valja razumijevati sljedeću rečenicu: “[˘], prema općem zakonu (zakon C), nalazeći se na posljednjem slogu riječi (ili pred slogom na kojem se mogao pojaviti ekspiratorni naglasak [˘]), prelazilo je u dugi uzlazni ekspiratorni naglasak (znak [˘]): tako su nastali *kořľb*, *úmъ*, *trǫdъ*: stoga ćemo u Brlića i Čakavaca naći: *krǫľj*, *trǫd*, *gréh* itd.” (1888: 199). U tome se kontekstu spominju i primjeri kao *bǫbъ*, *pǫpъ*, koje inače uzimamo kao primjere za kratki neoakut, ali koje Šahmatov tretira kao riječi s dugim neoakutom (baš kao i *nóžb*). One su, smatra Šahmatov, u novoštokavskome dobile kratak naglasak (*bǫb*, *pǫp*) “pod utjecajem kosih padeža” (!) (Šahmatov 1888: 199).¹⁰

Na pitanje što se događa s naglaskom kad je slog ispred sloga s naglaskom “dug”, Šahmatov odgovara: “od [˘] moralo je biti dobiveno ^{˘˘}, gdje [˘] [...] označuje uzlazni muzičko-ekspiratorni naglasak na dugim slogovima” (Šahmatov 1888: 202). Ta nas postavka neobično podsjeća na kasnije Ivšićeve izvode o povlačenju siline na prethodni dugi slog – što je glavni mehanizam pri nastajanju neoakuta.

Osobito se netransparentnim čini Šahmatovljev pokušaj da se postanak neoakuta objasni početnom “tromornošću” samoglasnika. Tromorna i dvomorna duljina povezane su s “muzičkom” naravi općeslavenskih naglasaka (Šahmatov 1888: 198). Kad silazni naglasak na tromornome samoglasniku nije

¹⁰ Argument da kosi padeži mogu utjecati na promjenu naglasaka u nominativu naći ćemo poslije i u Aleksandra Belića.

padao na početni nego na srednji slog, npr. u riječi *letiiite*, na kraju se, po neobično kompliciranoj proceduri, dobivao oblik *letītè* (1888: 204), za koji znamo da ga u posavskoj staroštokavštini valja čitati s neoakutom, tj. *letīte*. S pomoću tromorne duljine Šahmatov tumači i oblike poput G mn. *vlás* (rus. *volós*) (205), *rukáv* (206), *stráža*, *grája* (*grādja*), *žéja* (*žēda*) (1888: 207). On veli da je “silazni naglasak na tromornome samoglasniku, a isto tako u položaju koji nije bio pretposljednji slog riječi [...], neprestano prelazio u uzlazni ekspiratorni: *hórñite*, *ljúbīte*: usp. u Brlića *hránè*, *ljúbīte*, praštokav. *hránīte*, *ljúbīte* (odatle u štokav. *hrânīte*, *ljúbīte*) [...], usp. rus. *horònite*, *volòčimʹ*, *goròditʹ*, *molòtišʹ*, *terèbite* i dr.” (1888: 208). Tomu se sklopu pridružuju i Brličevi primjeri: *pīšem*, *máli*, *súhì*, *drági*...

Iz ideje o tromornome podrijetlu praslavenskoga akuta u najmanju je ruku teško shvatiti kako je nastajao neoakut (tj. uzlazni naglasak) na *kratkome* (jednomornome?) slogu (usp. 1888: 209). Ništa transparentniji nije ni pokušaj da se objasni akcenatska povijest Brličevih oblika poput N mn. *vínà*, *vrátà*, *crjévà*, *ústà*, iako je zanimljiva ideja da se u analogijsku vezu dovedu primjeri kao *sedlò* – N mn. *sèdlā* (ili *selò* – N mn. *sèlā*) s *vīnò* – N mn. *vīnā* (ili *pīsmo* – N mn. *pīsmā*) (1888: 210–211). Isto je tako zanimljivo zapažanje da se i u starim aoristima prepoznaje neoakut (*kārā*, *rūgā*, *pīsā*, *napīsā*, *pokāzā*) (1888: 213).

4. Šahmatov i Ivšić

Ima više elemenata koji upućuju na to da je Šahmatov utjecao na Stjepana Ivšića. Naš je jezikoslovac, nema nikakve dvojbe, dobro poznao djelo rusko-ga znanstvenika. On se u više svojih radova osvrće na Šahmatova – ne samo u analizi naglasaka Brličeve *Gramatike* (kojom se bavio i Šahmatov) nego isto tako i u svojim teorijsko-akcentologijskim razmatranjima. No nigdje nećemo naći otvorena prihvaćanja Šahmatovljevih ideja.

Već smo vidjeli da se može govoriti o Šahmatovljevu metodologijskome utjecaju koji se očituje u istodobnu proučavanju starih gramatika ili rječnika i živih dijalekata i govora, kao i njihova uzajamna projiciranja (provjeravanja).

Na Ivšićev stav da u slavonskim posavskim govorima ne susrećemo primjere kao *rūkà* ili *glāvà* (Ivšić 1971b) moglo je utjecati sljedeće Šahmatovljevo zapažanje o Brličevoj akcentuaciji: znak \hat gotovo se nikada u Brlića ne pojavljuje na otvorenome krajnjem slogu kojemu prethodi \acute (1888: 182, 188). Stoga u Brlića nemamo primjera kao slúga, ali imamo *slúgâma* (1888: 183). S obzirom na to da se i danas u mnogim slavonsko-posavskim (šokačkim) mjestima može lako razabrati naglasna kombinacija kao *rūkà*, a vjerojatno ju je čuo i Ivšić, možemo zaključivati o svojevrstnoj njegovoj predrasudi uvjetovanoj čitanjem literature o tome predmetu.

No Šahmatov najviše pogađa Ivšića kad kaže: “od $\acute{}$ ” moralo je biti dobi-
veno $\tilde{}$, gdje $\tilde{}$ [...] označuje uzlazni muzičko-ekspiratorni naglasak na dugim
slogovima” (Šahmatov 1888: 202). Kao što sam već utvrdio (Užarević 2014),
u toj rečenici uočavamo dva bitna momenta koja pronalazimo i u Ivšićevu
“Prilogu za slavenski akcenat” (1911). Prvi je moment povezan sa znakom za
neoakut ($\grave{}$). Iako Šahmatov, slijedeći Brlića i druge hrvatske gramatičare, za
neoakut najčešće uzima znak $\acute{}$, on ovdje kao da osjeća potrebu za novim na-
glasnim znakom. Zbog toga za neke neoakutske situacije preuzima znak $\tilde{}$
iz starogrčkoga jezika: *vīnā, vōrtā, ūstā, žērlā, čērvā* – na osnovi Brlićevih (i
čakavskih) oblika: *vīnà, vràtà, ūstà, žrjèlà, crjèvà* (Šahmatov 1888: 210). Znamo
pak da je Ivšić isti znak za isti fenomen (tj. $\tilde{}$) preuzeo iz litavskoga jezika (Ivšić
1971a: 106–18). Mada je Ivšić čitao Šahmatova, a kao klasični filolog izvrsno je
poznavao i starogrčke naglasne znakove (Ivšić 1971a: 106–108), on nigdje ne
spominje mogući Šahmatovljev utjecaj na svoj izbor znaka za dugi neoakut
u posavskim govorima. Kaže tek da našem $\tilde{}$, tj. praslavenskomu neoakutu,
odgovara grčki $\acute{}$, a ne grčki $\tilde{}$, koji je bio dvovrh, što znači da je glas u izgovoru
padao i rastao, pri čemu je spuštanje bilo jače nego dizanje. Zato se grčki $\tilde{}$ ne
treba izgovarati kao naš $\tilde{}$ (Ivšić 1971a: 106, 108).

Drugi je moment još zanimljiviji jer je formalno gotovo istovjetan
osnovnomu zakonu što ga Ivšić utvrđuje kad nastanak neoakuta objašnja-
va retrakcijskim manevrom. Drugim riječima Šahmatovljeva formula $\acute{}$ $\tilde{}$ $>$
 $\tilde{}$ neodoljivo podsjeća na Ivšićeve formule: 1) $\tilde{}$ $\hat{}$ $>$ $\tilde{}$; 2) $\tilde{}$ $\grave{}$ ($\grave{}$) $>$ $\tilde{}$ (Ivšić
1971: 113, 120, 128, 132). No svakako valja istaknuti da je Ivšićevo objašnjenje,
prema kojemu neoakut nastaje kao rezultat prebacivanja siline s naglašenoga
sloga na prethodni dugi i nenaglašeni, puno transparentnije i uvjerljivije
nego ono Alekseja Šahmatova koji uzlazni ekspiratorni naglasak objašnjava
nekadašnjom tromornošću samoglasnika, gdje je “ $\acute{}$ prelazilo u $\tilde{}$, tj. uzlazno
muzičko-ekspiratorni naglasak na dugome slogu” (1888: 207–208, 209). No
“pri susretu $\tilde{}$ s $\tilde{}$ slog s $\tilde{}$, s obzirom na to da je ipak niži od sloga s $\tilde{}$ (a u jeziku
je bila dopuštena samo smjena nižega tona visokim), u cijelosti je gubio visinu,
pa je $\tilde{}$ opet prelazilo u $\tilde{}$, iza kojega se, kao iza svakoga uzlaznoga muzičkoga
naglaska, pojavljivao ekspiratorni naglasak $\grave{}$. Stoga su primjeri kao *nàrod,*
pròstor, zàhod, pòkora, pròvod prelazili u *nàròd* (ukr. *napòd*, čakav. *nàròd*, što-
kav. *nàrod* [...])” (Šahmatov 1888: 202; usp. i 204).

Ivšićev odnos prema Šahmatovu, svakako zavređuje daljnja iscrpna istraži-
vanja – osobito s motrišta razumijevanja Brlićeve akcentuacije. No, sudeći po
svemu, ti se odnosi ne iscrpljuju teorijskim planom, nego uključuju i kultur-
nopovijesni, a možda čak i biografski kontekst.¹¹

¹¹ Ivšić je 1914. godine boravio u Moskvi, Peterburgu i Kijevu te je lako moguće da je
među ruskim jezikoslovcima koje je ondje susretao bio i Šahmatov.

5. Zaključak

Šahmatovljev angažman na istraživanju hrvatske staroštokavske (slavonske) i čakavske akcentuacije valja smatrati više nego respektabilnim.

Oslanjajući se očito na Križanića, a potom i na istraživanja drugih slavista, zaslužan je za terminologijsko razlikovanje naših dugih i kratkih te uzlaznih i silaznih slogova,¹² a i općenito za naše naglasno nazivlje.

Utjecao je na početak ozbiljnih jezikoslovnih istraživanja čakavštine, a time – posredno – i slavonske staroštokavštine.

Šahmatov je među prvima isticao povezanost čakavštine i staroštokavštine upravo na naglasnoj osnovi (na to ga je upućivalo istraživanje Križanićeve i Brlićeve akcentuacije), a isto je tako – zajedno s Antunom Mažuranićem – vidio jasnu genetsku povezanost među staroštokavštinom odnosno čakavštinom s jedne strane i novoštokavštinom s druge. Utvrdio je “prvobitnost Brlićeva i Mažuranićeva govora u usporedbi sa štokavskim” (Šahmatov 1895c: 208), smatrajući da se starina govora očituje preko očuvanja razlike *gólos/glâs* – *koróŕ/krâlj*.

U svojem je bavljenju hrvatskom akcentuacijom isticao poredbenu metodu. Usporedba ruskih, ukrajinskih, slovenskih, čeških, poljskih primjera sa staroštokavskima i čakavskima otvarala je Šahmatovu široke jezičnopovijesne perspektive.

Povijesna bi se evolucija naglasnoga sustava (naglasnih sustava) štokavskoga narječja mogla na osnovi Šahmatovljevih uvida rekonstruirati ovako: općeslavenski → (pra)južnoslavenski → praštokavski → [čakavski] → suvremeni štokavski (Šahmatov 1898: 8; 1903: 350).

Vidjeli smo međutim da u Šahmatova ima i dosta nepreciznih, netransparentnih, pa čak i krivo postavljenih i pogrešno izvedenih ideja. Jedna je od takvih nedorečenih postavaka ona o različitosti $\tilde{}$ i $\acute{}$. Mada je teorijski razlučio novoštokavski dvoslogovni dugouzlazni ($\acute{}$) i posavski/čakavski jednoslogovni dugouzlazni naglasak ($\tilde{}$), Šahmatov ipak nije analitički produbio njihove razlike i sličnosti u naglasnome sustavu hrvatskih narječja. Stvar je u tome da on ne uspostavlja naglasno-razvojni odnos: *rūkã* > *rúka*, *rūkôm* > *rúkôm*, jer je smatrao da silazni naglasci nisu u općeslavenskome mogli doći ni na posljednji slog ni na unutarnje slogove riječi (1898: 6–7; 1903: 350). Tako je npr. dopuštao *vòda*,

¹² Nazive “dugosilazni”, “kratkosilazni”, “dugouzlazni” i “kratkouzlazni naglasak” konačno će ozakoniti Aleksandar Belić i Stjepan Ivšić 1932. godine “po dekretu Ministarstva obrazovanja Kraljevine Jugoslavije koje je htjelo ujednačiti i usustaviti gramatičko nazivlje (prije toga je praktički svaki autor imao svoje različite nazive za četiri naglaska)” (Kapović 2015: 23). Tu se Kapović poziva na knjigu Pavla Ivića i Ilse Lehiste *Prozodija reči i rečenice u srpskohrvatskom*, 1996).

bòga, ali ne i *però*, nego ga je određivao kao *però*, tj. tretirao ga je kao kratki neoakut (1898: 9).

Unatoč mnogim nedorečenostima i stranputicama, nema nikakve dvojbe da je Aleksej Aleksandrovič Šahmatov važna, reklo bi se čak nezaobilazna, karika u proučavanju naglasnih sustava hrvatskih narječja.

Literatura

- BELIĆ, ALEKSANDAR 1908. O čakavskom ´. *Žagić – Festschrift. Zbornik u slavu V. Žagića*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 449–455.
- BELIĆ, ALEKSANDAR 1910. *Zamětki po čakavskimъ govoramъ*. S.-Peterburgъ: Tipografija Imperatorskoj Akademii Naukъ.
- BRLIĆ, IGNJAT ALOJZIJE 1842. *Grammatik der illirischen Sprache*. Agram. (Zweiten Auflage.)
- FILIN, FEDOT PETROVIĆ (ur.) 1979. *Russkij jazyk. Ènciklopedija*, Moskva: Izdatel'stvo Sovetskaja ènciklopedija.
- IVŠIĆ, STJEPAN 1951. Iz naše akcentuacije i dijalekatske problematike. *Zbornik Filozofskog fakulteta u Zagrebu I*, 359–378.
- IVŠIĆ, STJEPAN 1971a. Prilog za slavenski akcenat. *Izabrana djela iz slavenske akcentuacije*. München: Wilhelm Fink Verlag, 83–159.
- IVŠIĆ, STJEPAN 1971b. Današnji posavski govor. *Izabrana djela iz slavenske akcentuacije*. München: Wilhelm Fink Verlag, 217–482.
- IVŠIĆ, STJEPAN 1971c. Akcenat u gramatici Matije Antuna Relkovića. *Izabrana djela iz slavenske akcentuacije*. München: Wilhelm Fink Verlag, 483–543.
- IVŠIĆ, STJEPAN 1971d. Akcenat u gramatici Ignjata Alojzije Brlića. *Izabrana djela iz slavenske akcentuacije*. München: Wilhelm Fink Verlag, 545–640.
- IVŠIĆ, STJEPAN 1971e. Jezik Hrvata kajkavaca. *Izabrana djela iz slavenske akcentuacije*. München: Wilhelm Fink Verlag, 641–699.
- JAGIĆ, VATROSLAV 1870. Paralele k hrvatsko-srbskomu naglasivanju. *Rad ŽAZU XIII*, 1–16.
- KAPOVIĆ, MATE 2006. Bilješke o naglasku Kašičeve gramatike. *Croatica et Slavica Iadertina II*, 27–42.
- KAPOVIĆ, MATE 2008. O naglasku u staroštokavskom slavenskom dijalektu. *Croatica et Slavica Iadertina IV*, 115–147.
- KAPOVIĆ, MATE 2015. *Povijest hrvatske akcentuacije. Fonetika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- KATIČIĆ, RADOSLAV 1981. Gramatika Bartola Kašića. *Rad ŽAZU 388*, 5–129.
- MASING, LEONHARD 1876. *Die Hauptformen des serbisch-chorwatischen Accents*. St.-Pétersbourg (Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de St.-Pétersbourg, VIIe série, t. 23, No. 5).

- MAŽURANIĆ, ANTUN 1859. *Slovnica Hèrvatska. Za gimnazije i realne škole*. Zagreb: Troškom spisateljevim. Pretisak: Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2008.
- MAŽURANIĆ, ANTUN 1860. O važnosti accenta hèrvatskoga za historiju Slavjanah. *Programm des k. k. Gymnasiums zu Agram am Schlusse des Schuljahres 1860*, National-Buch-Druckerei des Dr. Ludwig Gaj, 3–7.
- MIKULIČIĆ, FRAN 1876. *Narodne pripovietke i pjesme; Narodne pripovijetke i pjesme iz Hrvatskog primorja*. Kraljevica: troškom piščevim; ponovljeno izdanje: Krasica: Kulturno-umjetničko društvo "Primorka", 1993.
- MIKULIČIĆ, FRAN 1883. Njekoje primjetbe Nemanićevim "Čakavisch-croatische Studien". *Vijenac* 47, 763–765.
- MOGUŠ, MILAN 1984. Križanićeva hrvatska gramatika. *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 19, 1–96.
- MOGUŠ, MILAN 2010. *Povijesna fonologija hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- REŠETAR, MILAN 1895. Alter steigender Accent im Serbischen. *Archiv für slavische Philologie* XVII, 192–198.
- REŠETAR, MILAN 1898. Шахматовъ А.: Къ исторіи ударенійвъ славянскихъ языкахъ (Извѣстія языка и словесности Имп. Академіи наукъ 1898 г., тома III-го, книжка 1-я S. 1-34. *Archiv für slavische Philologie* XX, 397–405.
- REŠETAR, MILAN 1900. *Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten*. Wien: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.
- STANG, CHRISTIAN S. 1957. *Slavonic Accentuation*. Oslo: I kommisjon hos H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard).
- ŠAHMATOV, ALEKSEJ 1888. K istorii serbsko-horvatskihъ udarenij. *Russkij filologičeskij vѣstnikъ*, томъ XIX. Varšava: V tipografii Mihaila Zemkeviča, 157–227.
- ŠAHMATOV, ALEKSEJ 1894. Jurij Križaničъ o serbsko-horvatskomъ udarenii (Prodolženie budet). *Russkij filologičeskij vѣstnikъ*, томъ XXXII. Varšava: V tipografii Mihaila Zemkeviča, 250–260.
- ŠAHMATOV, ALEKSEJ 1895a. Jurij Križaničъ o serbsko-horvatskomъ udarenii (Prodolženie). *Russkij filologičeskij vѣstnikъ*, томъ XXXIII. Varšava: V tipografii Mihaila Zemkeviča, 298–327.
- ŠAHMATOV, ALEKSEJ 1895b. Jurij Križaničъ o serbsko-horvatskomъ udarenii (Prodolženie). *Russkij filologičeskij vѣstnikъ*, томъ XXXIV. Varšava: V tipografii Mihaila Zemkeviča, 87–124.
- ŠAHMATOV, ALEKSEJ 1895c. Jurij Križaničъ o serbsko-horvatskomъ udarenii (Okončanie). *Russkij filologičeskij vѣstnikъ*, томъ XXXIV. Varšava: V tipografii Mihaila Zemkeviča, 204–222.

- ŠAHMATOV, ALEKSEJ 1898. Къ istorii udarenij v slavjanskihъ jazykahъ. *Izvěstija otdělenija russkago jazyka i slovesnosti, tomъ III, knižka 1-ja*, Sanktpeterburgъ, 1–34.
- ŠAHMATOV, ALEKSEJ 1903. Schriften der Balkankommission. Linguistische Abteilung. I. Südslavische Dialektstudien. Heft I. Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten von Milan Rešetar. Wien, 1900, VI + 222, 4°. *Izvěstija Otdělenija russkago jazyka i slovesnosti Imperatorskoj Akademii Naukъ, tomъ VI*, Sanktpeterburgъ, 339–353.
- UŽAREVIĆ, JOSIP 2009. Novi akut na tuđicama (Gundinački govor). *Šokačka rič* 6. *Zbornik radova znanstvenoga skupa Slavonski dijalekt održanoga u Vinkovcima 14. i 15. studenoga 2008.* [ur. Anica Bilić]. Vinkovci: Zajednica kulturno-umjetničkih djelatnosti Vukovarsko-srijemske županije, 23–50.
- UŽAREVIĆ, JOSIP 2011. Posavski akut u sklonidbi imenica. Gundinački govor. *Šokačka rič* 8. *Zbornik radova znanstvenoga skupa Slavonski dijalekt održanoga u Vinkovcima 12. i 15. studenoga 2010.* [ur. Anica Bilić]. Vinkovci: Zajednica kulturno-umjetničkih djelatnosti Vukovarsko-srijemske županije, 7–55.
- UŽAREVIĆ, JOSIP 2012. Bilježenje naglasaka u hrvatskome i dvoznakovni sustav. *Jezič* 4, 126–143.
- UŽAREVIĆ, JOSIP 2013. Posavski akut u glagolskome sustavu (Gundinački govor). *Šokačka rič* 10. *Zbornik radova znanstvenoga skupa Slavonski dijalekt održanoga u Vinkovcima 9. studenoga 2012.* [ur. Anica Bilić]. Vinkovci: Zajednica kulturno-umjetničkih djelatnosti Vukovarsko-srijemske županije, 219–279.
- UŽAREVIĆ, JOSIP 2014. Povijest istraživanja neoakuta (Od Kašića do Ivšića). *Šokačka rič* 11. *Zbornik radova znanstvenoga skupa Slavonski dijalekt održanoga u Vinkovcima 8. i 9. studenoga 2013.* [ur. Anica Bilić]. Vinkovci: Zajednica kulturno-umjetničkih djelatnosti Vukovarsko-srijemske županije, 53–112.

Алексей Шахматов и проблема посавского акута

Резюме

В объемной работе *К истории сербско-хорватских ударений*, которая была опубликована в 1888 г., Алексей Шахматов предпринял анализ *Грамматики хорватского языка* Игњата Алојзия Брлича (*Grammatik der illyrischen Sprache*, Ofen, 1833; Agram, 1842; Agram, 1850) с акцентологической точки зрения. Хотя Шахматов не узнает “наречие Берлича” как старо-штокавское, он все же отмечает, с одной стороны, сходство между языком грамматики Брлича и чакавским наречием, а с другой стороны – сходство языка Брлича с русским языком. Но после статьи Степана Ившича, которая была посвящена той же *Грамматике* Брлича (*Akcentat u gramatici Igњata Alojzije Brlića*, 1912), стало вполне ясным, что ударение данной грамматики основано на старо-штокавских славонских (посавских) говорах в окрестности Славонского Брода. Особый интерес к работе Шахматова проистекает от того факта, что русский ученый первым попытался теоретически обосновать открытие нового ударения, которое потом названо новым праславянским акутом (неоакутом) и которое в современных диалектах, если исходить из регионально-географического принципа, называется посавским, чакавским, кайкавским и даже общехорватским акутом. Шахматов же определяет его как “однослоговое восходящее ударение”, отмечая факт, что оно, хотя и является штокавским, не относится к “наречию Вука”, т.е. к ново-штокавщине. При этом неоакут возникает как на долгом, так и на кратком слоге. Поэтому можно утверждать, что Шахматов в историческом, а до некоторой степени и в методологическом смысле предшествовал открытию Ившичем посавского акута в “посавском говоре” (*Prilog za slavenski akcentat*, 1911; *Današnji posavski govor*, 1913).

Ključne riječi: posavski akut (praslavenski neoakut), Ignjat Alojzije Brlić, Aleksej Šahmatov, Stjepan Ivšić

Ключевые слова: славонский акут (праславянский неоакут), Игњат Алојзие Брлич, Алексей Шахматов, Степан Ившич

